

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Степан Кость

АНТИУКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ

(причини і наслідки, уроки і медійний дискурс)

Навчальний посібник

Львів
ЛНУ
2023

УДК 94(474):341.485“1932/1933”(075.8)

К 72

Рецензенти:

кандидат наук із соціальних комунікацій **Н. Денисюк**
(Волинський національний університет імені Лесі Українки);
кандидат історичних наук **Ю. Романишин**
(наукова бібліотека імені Василя Стефаника НАН України);
кандидат філологічних наук **С. Хороб**
(Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника)

Рекомендовано
до друку Вченою Радою Львівського національного університету
імені Івана Франка
(Протокол № 49/6 від 29 червня 2023 року)

Кость Степан

К 72 Антиукраїнський Голодомор 1932–1933 років (причини і наслідки, уроки і медійний дискурс) : навч. посібник / Степан Кость. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2023. 426 с. ISBN 978-617-10-0814-4.

Навчальний посібник є своєрідним продовженням навчального посібника «Голодомор 1932–1933 років в Україні» 2012 року видання. У ньому автор розглядає причини і наслідки Голодомору 1932–1933 років, історичні уроки, а також концептуальні особливості висвітлення теми Голодомору в медіасфері. Посібник розрахований на студентів факультетів та відділень журналістики, а також на широке коло читачів, які цікавляться історією України.

УДК 94(474):341.485“1932/1933”(075.8)

ISBN 978-617-10-0814-4

© Кость Степан, 2023

© Львівський національний університет
імені Івана, 2023

ЗМІСТ

Список абревіатур	5
Ми приречені пам'ятати (передмова до навчального посібника «Голодомор 1932–1933 років в Україні» (2012)).....	7
Пам'ять меча, сили духа й ненависті (замість передмови).....	11
Розділ 1. Феномен голоду як явища:	
стихійне лихо, кара, засіб?	17
1.1. Голод в історії людства.....	17
1.2. Термінологічні труднощі й суперечності.....	25
1.3. Рафаель Лемкін про антиукраїнський геноцид.....	31
1.4. Голодомор – це геноцид.....	35
Розділ 2. Чому голодувала житниця Європи і світу	54
2.1. Голод 1921–1923 років.....	54
2.2. Голод 1946–1947 років.....	67
Розділ 3. Історіографія Голодомору	
(еволюція й трансформація розуміння проблеми)	75
3.1. Українська діаспора про Голодомор (30-ті – 70-ті роки) ..	75
3.2. Концепції західних дослідників.....	88
3.3. Голодомор 1932–1933 років як табу для радянських істориків	102
3.4. «Червоні лінії» російських істориків	116
3.5. Українські історики: правда і «версії» правди.....	123
Розділ 4. Анатомія Голодомору	154
4.1. Хронологія появи злочинних документів.....	154
4.2. Причини Голодомору	175
4.3. Механізм і засоби геноцидної політики.....	189
4.4. Хто винен?.....	202

АНТИУКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ

Розділ 5. Етапи боротьба за правду про Голодомор	224
5.1. Українці не лише вмирили.....	224
5.2. Українці на західноукраїнських землях: реакція на Голодомор.....	236
5.3. Українська діаспора і Голодомор (30-і – 70-і роки).....	252
5.4. Мовчання цивілізованої Європи: доцільність як аргумент.....	263
5.5. Українська діаспора і Голодомор (80-і роки).....	277
5.6. Висновки Комісії Конгресу США про Голодомор.....	292
5.7. Тріщини в радянській «стіні мовчання».....	295
5.8. Еволюція й трансформація поглядів західних інтелектуалів у ставленні до Голодомору триває.....	305
5.9. Міжнародне визнання Голодомору геноцидом.....	325
Розділ 6. Наслідки Голодомору	333
6.1. Втрати: мертві й ненароджені, репресовані, розстріляні, депортовані.....	333
6.2. Втрати духовні.....	336
6.3. Наслідком був не лише страх.....	341
Розділ 7. Журналістика і Голодомор	353
7.1. Подвиг Ґаретта Джонса і Малколма Марґеріджа.....	353
7.2. Публіцистика Джеймса Мейса (того, кого вибрали наші мертві).....	363
7.3. «Дюрантизм» як ознака хворої журналістики.....	374
7.4. Концептуальні засади медійного дискурсу Голодомору.....	381
Розділ 8. Література і Голодомор	393
Список рекомендованої літератури	421
Іменний покажчик	424

СПИСОК АБРЕВІАТУР

- АОЛПУ** – Американці в обороні людських прав в Україні
- АРА** (American Relief Administration) – Американська адміністрація допомоги
- БРСР** – Білоруська Радянська Соціалістична Республіка
- ВКДГ** – Волинський комітет допомоги голодуючим
- ВУО** – Волинське українське об'єднання
- ВУЦВК** – Всеукраїнський виконавчий комітет
- ГЕР** – Головна еміграційна рада
- ГПУ** (Главное политическое управление) – Головне політичне управління
- ДПУ** – Державне політичне управління
- «Джойнт»** – Американський єврейський розподільчий комітет
- «ДНР»** – «Донецька народна республіка»
- КГК** – Крайовий громадський комітет
- КП(б)У** – Комуністична партія (більшовиків) України
- КПЗУ** – Комуністична партія Західної України
- КПРС** – Комуністична партія Радянського Союзу
- «ЛНР»** – «Луганська народна республіка»
- МАУП** – Міжрегіональна академія управління персоналом
- Наркомзем СРСР** – Народний комісаріат у справах землеробства СРСР
- НЕП** – нова економічна політика
- НКВД** (Народный комиссариат внутренних дел) – Народний комісаріат внутрішніх справ
- НКВС** – Народний комісаріат внутрішніх справ
- ОБСЕ** – Організація з безпеки і співробітництва в Європі
- ОДПУ** – Об'єднане державне політичне управління
- ОСВ ДПУ** (Особое совещание) – Особлива нарада ДПУ
- ОУН** – Організація українських націоналістів
- ПАРЄ** – Парламентська асамблея Ради Європи
- ПУН** – Провід українських націоналістів
- РНК СРСР** – Рада народних комісарів СРСР

АНТИУКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ

- РСФСР** – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
- РУП** – Революційна Українська партія
- СВУ** – Союз визволення України
- «Смерш»** – скорочення від «смерть шпигунам» – контррозвідка СРСР під час Другої світової війни
- СУА** – Союз українців Америки
- СУЖЕРО** – Союз українців – жертв російського комуністичного терору
- СУРО** – Союз українських робітничих організацій
- УВО** – Українська військова організація
- УВУ** – Український вільний університет
- УГКРУ** – Український громадський комітет рятунку України
- УГКЦ** – Українська греко-католицька церква
- УККА** – Український конгресовий комітет Америки
- УНДО** – Українське національно-демократичне об'єднання
- УНО** – Українське національне об'єднання
- УНР** – Українська Народна Республіка
- УНС** – Український національний союз
- УПА** – Українська повстанська армія
- УПР** – Українська парламентська репрезентація
- УПСР** – Українська партія соціалістів-революціонерів
- УПЦ** – Українська православна церква
- УРДП** – Українська революційно-демократична партія
- УРЕ** – Українська радянська енциклопедія
- УСДП** – Українська соціал-демократична партія
- УСДРП** – Українська соціал-демократична робітничка партія
- УСРР** – Українська соціалістична радянська республіка
- ЦВК** – Центральний виконавчий комітет
- ЦДАГО** – Центральний державний архів громадських організацій
- ЦКК** – Центральна контрольна комісія
- ЦК КПУ** – Центральний Комітет Комуністичної партії України
- ЦК РКП(б)** – Центральний комітет російської комуністичної партії (більшовиків)
- ЦЧО Росії** – Центральна чорноземна область Росії

*До 90-річчя Голодомору:
пам'яті тих, хто помер,
і тих, хто боровся*

МИ ПРИРЕЧЕНІ ПАМ'ЯТАТИ

(передмова до навчального посібника
«Голодомор 1932–1933 років в Україні» (2012))

Голодомор 1932–1933 років в Україні – це найбільша гуманітарна катастрофа в історії людства, це найжахливіший злочин більшовицького режиму, в результаті якого загинули мільйони українців. Цю трагедію радянська влада замовчувала протягом десятків років, намагаючись приховати правду.

Проте в листопаді 2006 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», в ст. 1 якого стверджується, що Голодомор 1932–1933 років в Україні є геноцидом Українського народу. Згідно із ст. 2 публічне заперечення Голодомору визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв Голодомору, приниженням гідності Українського народу і є протиправним.

Ось чому значна частина українського суспільства не зрозуміла президента України В. Януковича, який на засіданні Парламентської Асамблеї Ради Європи в Страсбурзі заявив, що Голодомор 1932–1933 років несправедливо вважати геноцидом українського народу. Як стало відомо, у Верховній Раді України від 26 травня 2010 року зареєстровано проект Закону України про внесення змін до ст. 1 Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», в якому автор законопроекту пропонує відмовитися від кваліфікації Голодомору 1932–1933 років в Україні як злочину геноциду і вважати його лише «злочином тоталітарного режиму, трагедією українського народу».

АНТИУКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ

Але українське суспільство повинна об'єднувати правда про наше минуле, а не спекуляції на цю тему, не кон'юнктура, не моральні компроміси, не поступки антиукраїнським силам. Можна лише нагадати, що історичний факт Голодомору 1932–1933 років в Україні визнано в офіційних документах понад сімдесяти країн світу, актом геноциду Голодомор назвали президенти, очільники урядів і парламентів 26 держав світу. 27 квітня 2010 року Парламентська Асамблея Ради Європи прийняла резолюцію «Про Великий Голод в Радянському Союзі», у пункті 5 якої зафіксовано, що український закон визнав ці трагічні події актом геноциду; в резолюції ПАРЄ ніде нема заперечення щодо визнання Голодомору геноцидом українського народу.

...В одній із частин статті «Pro memoria» (кн. XII «Вісника» за 1935 рік, Львів) Є. Маланюк писав про волошкові очі українських дітей, які вмирили біля своїх мертвих батьків під час Голодомору: «Про великі волошкові очі українських дітей 1931-1934 нагадую не для зайвих зітхань, не для завжди охочих литися традиційних сліз, врешті не для солодкавого болю моральної імпотенції і моральної розпусти. Всього цього ми мали досить. Аж занадто.

Про великі волошкові очі зеленцем зарізаних квітів України українських дітей нагадую передусім для того, щоб укріпити нашу традиційно слабку пам'ять».

Сьогодні лише пам'ятати про Голодомор – занадто мало. Перед українським суспільством стоїть надзвичайно важливе завдання: осмислити його як частину української історії в суспільно-політичному контексті того часу, з'ясувати його причини, механізм, засоби, назвати винних у скоєнні злочину Голодомору-геноциду. Ставлення до Голодомору – це і чинник національної ідентичності, і форма вияву своєї державницької позиції, тобто ставлення до державності як історичного імперативу української нації.

Голодомор як історичний факт настільки складний, що дає змогу формулювати предмет дослідження багатьом науковим дисциплінам. Знання про нього потрібні і студентам – майбутнім журналістам – і не лише тому, що проблема

«Голодомор і преса» багатоаспектна, перспективна, а й тому, що незалежна журналістика – це завжди невід’ємна частина справді демократичного суспільства.

Концептуальну основу навчального посібника визначають такі принципові ідеї та твердження:

1. Голодомор був геноцидом українського народу.
2. У цьому злочині ми не звинувачуємо якісь окремі народи.
3. Імена головних злочинців, відповідальних за Голодомор-геноцид, відомі – їх встановив суд. Проте ще важливіше з’ясувати ідеологічне й теоретичне джерело Голодомору-геноциду. Злочинну діяльність організаторів Голодомору автори посібника пов’язують не з національною приналежністю, а із служінням певній ідеології – йдеться про російський більшовизм як один із злочинних напрямів комуністичної ідеології. Отже, головний злочинець, відповідальний за Голодомор – це, власне, російський більшовизм, найаморальніша, найагресивніша, найбрутальніша іпостась «русской идеи»; більшовизм спекулював цією ідеєю і паразитував на ній; він приніс страждання не лише багатьом іншим народам, але й російському передовсім.

4. Росія як колишня метрополія ніколи не визнає Голодомор геноцидом, так само як і не відмовиться від прагнень у тій чи іншій формі інкорпорувати Україну, зробити її залежною.

5. Західні держави протягом Голодомору 1932–1933 років керувалися в його оцінці і ставленні до Радянського Союзу політичною доцільністю. Більшовицьке керівництво вдалося до Терору голодом за їхньої мовчазної згоди. Моральну відповідальність за Голодомор несе і (за окремими винятками) західна журналістика.

6. Ми самі повинні творити, осмислювати, тлумачити нашу історію; це обов’язок кожної незалежної і самодостатньої нації й держави.

7. Інтелектуальна свобода українського вченого у тлумаченні Голодомору не суперечить загальнолюдським вартостям.

8. Однією із умов формування громадянського суспільства є незалежна журналістика (чесна, непідкупна, об’єктивна), для

АНТИУКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ

якої найвищим історичним імперативом є і права людини і загальнолюдські цінності; в умовах України таким імперативом є, насамперед, ідея української державності.

9. Для подолання постгеноцидних наслідків Голодомору нам потрібна не лише пам'ять про нього, а й осмислення, єдина воля, спрямована на створення умов, за яких не виникне ситуація, що буде загрожувати існуванню нації.

10. Осмислення такої трагедії як Голодомор має не лише інтелектуальне, але й моральне і виховне значення. Ми не повинні боятися казати правду про злочини проти українців; ми маємо на весь світ заявляти як про унікальність Голодомору, так і про історичне призначення українського народу.

Мета навчального посібника:

- дати студентам необхідні знання про Голодомор (його причини, механізм, наслідки тощо), передбачені навчальною програмою курсу «Голодомор 1932–1933 років в Україні»;

- з'ясувати основні моменти історіографії проблеми і схарактеризувати джерельну базу дослідження;

- спонукати студентів до осмислення Голодомору як трагічної сторінки української історії і важливої геополітичної проблеми;

- допомогти студентам усвідомити на прикладі Голодомору моральну відповідальність журналістики та необхідність незалежної журналістики як чинника демократичного суспільства;

- сприяти вихованню студентів як національно свідомих громадян української держави.

ПАМ'ЯТЬ МЕЧА, СИЛИ ДУХА Й НЕНАВИСТІ

(замість передмови)

Дисципліну «Голодомор 1932–1933 років в Україні» я почав читати 2009 року. Дещо згодом запросив до роботи над навчальним посібником своїх колег (назву всіх – це Т. Бурдега (Слотюк), Ю. Залізняк, Сол. Кость, А. Палійчук, М. Рожик, О. Романчук, С. Онуфрив, Н. Трохим, Г. Синичич (Яценко) і А. Яценко). У результаті колективної праці навчальний посібник «Голодомор 1932–1933 років в Україні» вийшов друком 2012 року. Упродовж кількох років тираж вичерпався, а ефективний навчальний процес не може відбуватися без посібників і підручників (що більше в умовах дистанційного навчання). Через те, що я писав навчальні посібники для інших дисциплін, до посібника про Голодомор я зміг повернутися лише влітку 2022 року. Зібрати авторський колектив у попередньому складі важко – хтось працює зі мною на факультеті, хтось – в інших університетах, ще хтось – відійшов від педагогічної діяльності або далеко. Можна було б обійтися без «когось», але такий крок сумнівний у моральному сенсі.

Зрештою, на суть (частково і на стиль викладу) не впливало те, що над навчальним посібником працювали різні автори – усі осмислювали проблему Голодомору й писали текст у руслі тих ідей, які я сформулював у передмові і які лягли в основу концепції посібника (вони викладені в передмові до посібника 2012 року видання; ця передмова відкриває і нинішній посібник). Проте рішення написати новий навчальний посібник

АНТИУКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ

самостійно зумовлене ще одним чинником. Ті десять ідей, викладених у передмові «Ми приречені пам'ятати», і нині не втратили важливості й актуальності. Вони глибше відображають сенси змісту, ніж заголовок передмови. Цей своєрідний дисонанс потрібно було усунути. Окрім цього упродовж тих років, що минули від появи посібника, історіографія Голодомору поповнилася, змінилося ставлення до Голодомору на міжнародній арені. Збройна війна, яку Росія почала проти України 2014 року (гібридну війну проти України вона провадить віддавна), а ще більшою мірою широкомасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року змушують уточнити, може, і розширити концепцію навчального посібника. Так, заголовок передмови до попереднього посібника – «Ми приречені пам'ятати», на мій погляд, нині вже не переконливий, бо лише пам'ять про Голодомор концептуально звужує наш національний, громадянський, моральний обов'язок і не цілком узгоджується з історичною перспективою нашого національного буття.

Один із наративів кремлівської політики і пропаганди – «мы можем повторить» («ми можемо повторити»). Його історичний контекст – спільна перемога багатьох держав над нацистським режимом Гітлера у травні 1945 року. Проте путінська Росія головну заслугу приписує собі, а сучасний контекст цього наративу полягає в тому, що Кремль шантажує Захід можливістю нової війни і появи російського солдата в Європі, можливістю помити свої «кирзові чоботи» на атлантичному (середньоземноморському і т. д.) узбережжі. Це не лише політичний чи пропагандистський шантаж. Війна проти України – це війна проти цивілізованого світу й реалізація, втілення погрози. Безперечно, що Україна – першочерговий адресат цих погроз. Широкомасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року (продовження війни, розпочатої анексією Криму й окупацією окремих районів Луганської та Донецької областей) ще раз засвідчило, що Росія – це та держава, яка без найменших докорів сумління може повторити будь-який свій злочинний досвід із історії розширення імперії й підкорення інших

народів, а особливо тоді, коли йдеться про Україну. Пояснити це можна:

- Московія (на відміну від України) ніколи не перебувала в енергетичному полі європейської цивілізації, «російський світ» – це повна протилежність ознакам європейської цивілізації й цінностям загальнолюдським;

- Росія – не лише історичний ворог України, але й нинішній, який не визнає нас окремим народом і нашу державність; це стосується й найближчої перспективи;

- політичне керівництво й російський народ єдині у своїй ворожнечі до України, оскільки за небагатьма винятками (громадянського суспільства в Росії нема) росіяни схвалюють не лише війну проти України, але й злочинні методи російської армії;

- Росія – це хвора держава; причина хвороби – імперськість мислення й поведінки, що трансформувалися в «рашизм» як ідеологічне, моральне й соціально-психологічне явище; основні ознаки й риси «рашизму» - заперечення норм міжнародного права, зневага до загальнолюдських цінностей, шовінізм, ксенофобія, манія величі, імперські амбіції;

- одна із причин традиційного ворожого ставлення московитів до українців полягає не лише у невизнанні українців як окремого народу, а й у суттєвій різниці міжнаціональних характерів: московити – покірні своїй долі, віддані владі, спроможні лише на кривавий і безглуздий бунт, жорстокі до підкорених народів; українці – динамічні й вільнолюбні, готові жертвовно захищати свою родину, землю і державу, а державницька ідея ніколи не зникала в нашій колективній пам'яті.

Нинішня війна засвідчує, що Росія не відмовилася від своєї давньої політики: якщо не асимілювати, то знищити українців як націю. Що не вдалося зробити давній Московії після т. зв. «Переяславської ради», що не вдалося Росії того «що розпинав» і тієї, що «доконала», що не вдалося Росії «царя-вішателя», «царя-визволителя» і «валуєвих», це продовжили російські більшовики: криваве придушення української революції 1917–1921 років,

АНТИУКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ

голод 1921–1923 років, Голодомор 1932–1933 років, упокорення української інтелігенції міжвоєнної доби, цинічне ставлення до українців як до «гарматного м'яса» під час Другої світової війни, голод 1946–1947 років, жорстоке й аморальне придушення боротьби українського збройного підпілля 40-х – початку 50-х років, поступова асиміляція українців у повоєнний період, а з пам'яті не зникає і зловісний Чорнобиль 1986 року.

Нинішня війна – це продовження геноциду: Росія нехтує всіма міжнародними угодами й зобов'язаннями, загальноприйнятими законами й звичаями війни, вона воює з мирним населенням, створює для українців умови несумісні з нормальним життям, депортує до Росії не лише дорослих громадян, але й дітей, російська армія активно використовує заборонені види зброї й шантажує світ застосуванням ядерної зброї. Ось чому в березні 2023 року сталася історична подія: Міжнародний кримінальний суд у Гаазі видав міжнародні ордери на арешт президента Росії Путіна, а також уповноваженої з прав дитини Львової-Белової. Їх підозрюють у незаконному примусовому переміщенні українських дітей. Окрім цього, у квітні 2023 року ПАРЄ у своїй резолюції визнала геноцидом цю депортацію українських дітей. У резолюції Асамблея зазначає: появляється щораз більше доказів того, що російська офіційна риторика, яку використовують для виправдання повномасштабного вторгнення та агресії проти України і т. зв. процесу «денацифікації», має ознаки публічного підбурювання до геноциду або засвідчує геноцидний намір знищити українську національну групу як таку або принаймні її частину. У резолюції ПАРЄ згадано Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948), а учасниками Конвенції є і Росія, й Україна. В резолюції тричі згадується про «можливий геноцид» в Україні, а також про звірства, що впливають з агресивної війни Росії проти України, це «воєнні злочини, злочини проти людяності та можливий геноцид». Є в резолюції й положення про те, що створення міжнародного спецтрибуналу щодо злочину агресії проти України не повинно

впливати на здійснення цим трибуналом юрисдикції щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності та можливого геноциду, вчинених у контексті тривалої агресії.

У передмові до попереднього посібника я згадував статтю Є. Маланюка «Pro memoria» («Для пам'яті»). У ній йдеться про великі волошкові очі українських дітей, які вмирили під час Голодомору. Про це Є. Маланюк нагадував, за його словами, не для зайвих зітхань, не для традиційних сліз, врешті не для солодкавого болю й моральної розпусти, бо цього ми вже мали аж забагато. Євген Маланюк нагадував про великі волошкові очі українських дітей передусім для того, щоб укріпити, на його думку, нашу традиційно слабку пам'ять. Власне, ця думка Є. Маланюка й спонукала мене назвати передмову до посібника саме так: «Ми приречені пам'ятати». Нині до цього заголовка я ставлюся досить критично. Нині лише пам'яті – не досить. Щоправда, й пам'ять наша вже інша – не сентиментальна, не сльозлива, не безнадійна. Вона вже чесніша, відвертіша, сміливіша, безкомпромісніша. Проте не пам'ять як особливість людського організму й одна із духовних, ментальних ознак національного буття найважливіша, особливо якщо йдеться про загрозу національному буттю. Пам'ять не завжди пов'язана з конкретною дією (хоча вона теж не є бездіяльною), вона передумова чогось іншого. Чого? Вона – теоретична передумова самоусвідомлення й боротьби. Характеризуючи історію української преси, я завжди звертав увагу на суб'єкта цієї історії і переконував студентів у тому, що українці – це нація меча і плуга, свободи і відваги, розуму і віри, гумору і пісні, самопожертви, гідності й майбутнього. І насамперед меч і сила (духовна, інтелектуальна, фізична) захистять нас від ворога. Переконував у тому, що українська преса – це преса боротьби й ідеї державності, власне, боротьби за державність.

Саме тому про Голодомор (як і про будь-які інші злочини Москви) ми повинні не лише пам'ятати. Потрібно усвідомити той факт, що й під час Голодомору українці не лише вмирили, але й боролися, проте безсилі руки голодних українців меча не могли

АНТИУКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ

втримати. Нинішня жорстока й аморальна війна, яку Росія почала проти України – це ще одна спроба повторити попередні спроби геноциду. Але ми – з мечем, якого міцно тримаємо в руках, – так заповідали нам наші великі попередники. А щодо пам'яті про Голодомор – травми минулого не повинні тяжіти над нинішнім і майбутнім поколінням. Повинна домінувати пам'ять меча і сили духа у пам'ять ненависті до ворога, а не страху.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бандера С. Перспективи української революції. Київ. 1999. 624 с.
2. Брицький П. Голодомори в радянській Україні у XX столітті. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2013. 312 с.
3. Великий Голод в Україні 1932–1933 років: У IV томах. Київ. 2008. Т. IV 630 с.
4. Великий Голод в Україні 1932–1933 років: У IV томах. Київ. 2008. Т. I. 838 с.
5. Веселова О.М. Голодомори в Україні 1921-1923, 1932–1933, 1946-1947. Злочини проти народу. Дрогобич: Вид. фірма «Відродження», 2008. 273 с.
6. Голод в Україні 1946-1947: Документи і матеріали. Упоряд. О.М.Веселова та ін. Київ; Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коць, 1996. 373 с.
7. Голод на Україні, 1932–1933: Вибрані статті. *Сучасність*, 1985. 144 с.
8. Голод 1921-1923 років в Україні: Зб. документів і матеріалів. Упоряд. О.М.Мовчан, А.П.Огінська, Л.В.Яковлева: Відп. ред. С.В.Кульчицький. Київ: Наук. думка, 1993. 240 с.
9. Голод 1946-1947 рр. в Україні: колективна пам'ять. Збірник свідчень очевидців, спогадів, переказів їхніх рідних, меморіально-публіцистичних статей; упоряд. Марочко В.І., за матеріалами О.М.Веселової, В.Я.Веселова; наук. ред., передмова, вступні статті: В.І.Марочко, А.І.Бончарчук. Київ: Видавець Мельник М.Ю., 2019. 1176 с.
10. Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали. Упоряд. Р. Пиріг. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 1128 с.
11. Голодомор 1932–1933 років в Україні: навч. посібник. За ред. С. Костя. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 376 с.

АНТИУКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ

12. Гудзь В. Історіографія Голодомору 1932–1933 років в Україні. Мелітополь, 2019. 1153 с.
13. Джонс Г. Ціна правди. Упоряд. Я. Прихода, М. Женченко. Київ: Видавництво «Жнець», 2019.
14. Епплбом Е. Червоний голод. Війна Сталіна проти України. Київ: NREC PRESS, 2018. 440 с. Касьянов Г. Dance macabre: голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х). Київ: Наш час, 2010. 271 с.
15. Касьянов Г. Розрита могила: Голод 1932–1933 років у політиці, пам'яті та історії (1980-ті – 2000-ті). Харків: Фоліо, 2020. 298 с.
16. Козицький А. Дослідження Голодомору та геноцидні студії. Львів: Вид-во «Апріорі», 2021. 244 с.
17. Командири великого голоду: Поїздка В. Молотова та Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр. Київ. 2001. 399 с.
18. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор. Київ: Либідь, 1993. 275 с.
19. Конквест Р. Роздуми над сплюндрованим століттям. Київ: Основи, 2003. 371 с.
20. Кульчицький С. Ціна «великого перелому». Київ: Україна, 1991. 432 с.
21. Кульчицький С.В. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид. Київ. 2005. 76 с.
22. Кульчицький С. Голодомор-геноцид 1932–1933 рр. в Україні. Матеріали до навчального курсу. Київ. 2006. 264 с.
23. Кульчицький С. Голод 1932–1933 рр. як геноцид: мовою документів, очима свідків. Київ. 2008. 122 с.
24. Кульчицький С. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. Київ: Наш час, 2008. 424 с.
25. Куртуа С., Верт Н., Панне Ш.-Л., Пачковський А., Бартошек К., Марголен Ш.-Л. Чорна книга комунізму. Злочини. Терор і репресії. Львів. 2008. 712 с.
26. Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки. Харків. 2007. 257 с.
27. Мейс Дж. «Ваші мертві вибрали мене...». Київ : ЗАТ «Українська прес-група», 2008. 672 с.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

28. Мейс Дж. Україна: матеріалізація привидів. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо». 2021. 688 с.

29. Неживий О. Голодомори в Україні у XX столітті: Навч. посіб. Київ: МАУП, 2007. 328 с.

30. Папуга Я. Західна Україна і Голодомор 1932–1933 років: морально-політична і матеріальна допомога постраждалим. Львів, 2008. 240 с.

31. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в документах ГПУ-НКВД. Київ: ВД «Стилос», 2007. 604 с.

32. Романець Н.Р. Голодомор 1932–1933 років – геноцид української нації. Київ. 2021. 336 с.

33. Снайдер Т. Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіним. Київ: Грані-Т, 2001. 448 с.

34. Соловей Д. Голгота України: московсько-большевицький окупаційний терор в УРСР між першою і другою світовою війною. Вінніпег, 1954. 288 с.

35. 33-й: голод. Народна книга-меморіал. Упоряд. Л.Б.Коваленко. В.А.Маняк. Київ: Рад. Письменник, 1991. 584 с.

36. Holodomor 1932–1933. Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu. Wybór i opracowanie Jan Jacek Bruski. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2008. 778 s.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Амменде Е. – 89, 261
Антонович М. – 29, 47, 49
Багрянний І. – 78, 79, 81, 218, 278, 279
Бандера С. – 217, 307
Безансон А. – 381
Білокінь С. – 46
Бобинський В. – 240
Бондаренко К. – 130, 131, 220, 221
Будзиновський В. – 240
Василенко В. – 127
Васильєва В. – 127
Ващенко Г. – 82
Вербицький М. – 79
Верстюк В. – 195
Верт Н. – 94, 95
Веселова О. – 72
Винниченко В. – 76, 382
Волобуєв О. – 183
Воропай О. – 87
Гамсун К. – 21
Ганкевич Л. – 245
Голубничий В. – 82
Гончар О. – 124, 290, 291
Граціозні А. – 100, 101
Гренджа-Донський В. – 238
Грицак Я. – 131, 132, 134, 137, 138
Гришко В. – 79, 81, 85
Грушевський М. – 181, 183, 236, 239, 344
Гудзь В. – 129, 130
Джонс А. – 17, 320
Джонс Г. – 202, 334, 353, 354, 359, 360, 361, 362
Дзюба І. – 124, 268, 275
Донцов Д. – 180, 214, 220, 241, 253
Дорошенко В. – 244
Драгоманов М. – 253
Дранті В. – 121, 258, 265, 375, 376, 377, 378, 379, 380
Драч І. – 147, 175, 216, 217
Еплблом Е. – 65, 66, 67, 220, 319
Єфіменко Г. – 212
Єфремов С. – 232, 394
Жулинський М. – 335
Захаров Є. – 49
Зваан Т. – 35, 204, 205
Зленко Д. – 94
Інніцер Т. – 89
Калакура Я. – 125, 129
Касьянов Г. – 25, 26, 29, 30, 118, 139, 141, 144, 224, 226, 385, 386
Квасниця І. – 245
Кедрин-Рудницький І. – 277
Ковалевський М. – 77
Коваленко Л. – 126, 302
Конквест Р. – 92, 93, 94, 146, 278, 289, 305, 334
Коновалець Є. – 254
Кононенко К. – 79, 87
Коротич В. – 115, 299
Костенко Ю. – 184
Костюк Г. – 82, 336, 337
Кошелівець І. – 87
Кравченко В. – 79
Крушельницький А. – 240
Кульчицький С. – 26, 28, 43, 44, 50, 66, 67, 70, 115, 125, 126, 128, 129, 134, 135, 136, 146, 157, 290, 295, 299, 304, 333
Курбас Л. – 181
Куропась М. – 259, 288, 291
Кучма Л. – 127, 128
Левицький Д. – 240, 244
Лемик М. – 243, 272
Лемкін Р. – 26, 31, 34, 35, 36, 370
Лисяк-Рудницький І. – 218
Литвин В. – 127
Лозинський М. – 240
Лук'яненко Л. – 45, 46, 124, 141, 203

Маггерідж М. – 92, 202, 334, 353, 354,
355, 356, 357, 359, 362
Мазела І. – 147, 245
Майстренко І. – 82, 84
Макух І. – 245
Маланюк Є. – 8, 15, 382, 384
Маняк В. – 126, 302
Марочко В. – 46, 47, 94, 127, 129, 191, 229
Марченко В. – 87
Масарик Т. – 273
Мейс Дж. – 28, 337, 39, 76, 80, 83, 84,
91, 93, 106, 108, 125, 126, 130, 147,
280, 281, 286, 289, 292, 293, 302,
303, 304, 363, 364, 365, 366, 367,
368, 369, 370, 374
Мерль Ш. – 93, 94
Мірчук П. – 242
Млиновецький Р. – 77
Мовчан О. – 59, 64, 65, 127, 129
Мороз В. – 220
Мудрий В. – 244, 245
Мусієнко О. – 115
Наріжний С. – 252, 253
Неживий О. – 66, 67, 144, 393
Німчук І. – 252
Олежко Н. – 79
Олесь О. – 54
Олійник Б. – 299
Олійник М. – 114, 298
Орлик П. – 252
Палій Д. – 343
Паліїв Д. – 240
Папуга Я. – 242, 271
Пеленський З. – 244
Петлюра С. – 230
Пиріг Р. – 125, 127
Пігідо С. – 81
Підгайний С. – 78, 80, 81
Пілсудський Ю. – 272
Плющ В. – 87
Портнов А. – 36, 92, 93, 96, 97, 98
Прокоп М. – 84
Рейган Р. – 116
Рудницька М. – 83, 87, 244, 247, 248,
249, 250, 251, 252, 264, 273, 274
Рудницький М. – 240
Рузвельт Ф. – 261, 265
Сахаров А. – 116
Сверстюк Є. – 124
Сербин Р. – 63, 64, 65, 320
Сергійчук В. – 126, 336
Скрипник М. – 63, 182, 195, 212
Слинько І. – 106
Снайдер Т. – 322, 323, 324, 325
Соболев Ю. – 132, 133
Соловей Д. – 80, 82, 127
Сорокін О 23, 24
Сосюра В. – 55, 115
Старосольський В. – 272
Стахів М. – 245
Суварін Б. – 90
Тичина П. – 54
Феденко П. – 84, 240, 245
Франко І. – 210
Хвильовий М. – 179, 180, 183, 231
Химка І. – 322
Хмара С. (Сагайдак М.) – 115, 124, 304
Черчилль В. – 70
Чорновіл В. – 115
Шаповал М. – 76
Шаповал Ю. – 126, 127
Шевельов Ю. – 278
Шептицький А. – 147, 148, 149, 245, 390
Шмельов І. – 27
Шульгин О. – 77, 257, 258
Шумський О. – 182
Шухевич Р. – 243
Юрченко О. – 57
Юхновський І. – 195
Ющенко В. – 42, 129, 202
Яворський М. – 183
Яремко О. – 42

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Степан Кость

**АНТИУКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОДОМОР
1932–1933 РОКІВ**

(причини і наслідки, уроки і медійний дискурс)

Навчальний посібник

Текст подано в авторській редакції

Комп'ютерне верстання *Л. М. Семенович*

Обкладинка *В. О. Рогана*

Формат 60x84¹/₁₆, Умовн. друк. арк. 24,64. Тираж 100 прим. Зам.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000.

С в і д о ц т в о

про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.